

HORN ILDIKÓ

BOCSKAI ISTVÁN FEJELEDELEM ERDÉLYI POLITIKUSAI

Közhelynek számít, mégis igaz, hogy a magyar történelemben Erdély és Bocskai István neve szorosán összefonódott. Kétszeresen is. Egyszer az 1590-es évek Erdélyének meghatározó politikusaként, majd, négyévnyi cezúra után, Erdély fejedelmeként. Bocskai két erdélyi korszakát sokszor szembefordítják egymással, az elsőt negatív, a másodikat pozitív szerepvállalásként értékelik. Tagadhatatlan, hogy 1592-től kezdve Bocskai István a fejedelem legfőbb támasza, a mögötte felsorakozó katonapárt erőfölénye biztosítja Báthory Zsigmond szélsőséges politikájának biztos háttérét. Unokaöccsére gyakorolt befolyása ennek ellenére nem egyértelmű és nem folytonos, számos momentumot lehet felidézni, amikor maga is a kiszolgáltatott, megtévesztett alattvaló szerepébe kényszerült.¹ Azt azonban mindenképpen le kell szögeznünk, hogy Bocskait Báthory Zsigmond érájában sem önös érdekei vezették elsősorban, még ha ennek a politikai irányvonalnak hatalmi és anyagi szempontból a legfőbb haszonélvezői közé tartozott is. Ő akkor is azt nézte, mi az, ami hosszútávon leginkább a fejedelemség javára szolgálhat, igaz, Báthory önkénye őt is az egyszerű és kíméletlen megoldásokra bátorította.

A kilencvenes években Bocskait egyértelműen az a cél vezette, hogy az oszmán birodalom ellen harcoljon egy erős keresztény szövetségrendszerben, amelynek segítségével megvalósítható a nagy álom, az ország felszabadítása a török uralom alól. Amikor azonban azt tapasztalta, hogy európai koalíció sérülé-

¹ Mária Krisztiánának az édesanyjához írt leveleiben többször találkozhatunk erre való utalásokkal, amelyek igen sokat elmondanak a Báthory Zsigmond és Bocskai István közti valós erőviszonyokról. Egy jellemző példa: „Fenséged azt tanácsolja, kérdezzem meg Bocskai urat, hogy mit tegyek? Dehogyan kérdezem. Úgy sem tudja, és ő is fél, és ezekről a dolgokról, hogy Zsigmond pappá akar lenni, azt hiszem nem is tud semmit. A férjem egyébként mindenért Bocskait és Carillo atyát vádolja, azt mondja, ők az okai, hogy engem feleségül vett.” Idézi: Benda Kálmán (1986): *Erdély végzetes asszonya*. Helikon, Budapest. 47. Még beszédesebb, ahogy Báthory Zsigmond 1598 végén félreállította Bocskait, pedig pár hónappal korábbi visszatérését szinte kizárólagosan neki köszönhette. De újabb lemondásakor sem vette számításba nagybátyját, sőt még csak nem is tájékoztatta, amikor Báthory András bíborossal lépett egyezsége a fejedelmi cím átjászásával kapcsolatban. Ebből világosan kiderül, hogy ami kívülről Báthory és Bocskai erős, szinte megbonthatatlan szövetségének látszik, az valójában nem létezett. A fejedelem csak eszközként használta fel Bocskait. A rokonság, a hosszú évek együttes politizálása, a számtalan hűséges szolgálat nem jelentett semmit, Zsigmond végül ugyanúgy eldobta és elárulta nagybátyját, mint korábban bármelyik más áldozatát. A bíborossal kötött egyezségben Bocskainak nem volt helye. Nemcsak azért, mert ő ezt az elképzelést soha nem támogatta volna, hanem elsősorban azért, mert ő számított Báthory András és az általa képviselt politikai irányvonal legnagyobb ellenfelének. Ennek fényében tulajdonképpen még hálás is lehetett unokaöccsének, hogy nem úgy bánt vele, mint egy évvel korábban Jósika István kancellárral, s őt csak „kiszínlette az országból” és nem végeztette ki.

kenysége, pénzügyi erőtlensége és a legfőbb partner, a Habsburg-kormányzat súlyos politikai-katonai hibái miatt nemhogy az eredeti célkitűzés nem teljesülhet, hanem még az ország és ő maga is egyre inkább kilátástalan helyzetbe került, akkor lépett csak más útra. Váltása nem hirtelen elhatározás következménye: néhány évnyi hányattatás és keserves útkeresés után változtak meg nézetei, elképzelései, s ez a korrekciós politika vezetett el végül a béke megszületéséhez, a királyi Magyarország és Erdély talpra állításához.

1604–1605 fordulóján Erdélynek égetően szüksége volt Bocskaira, Bocskai új politikájára, bár ezt a szükségszerűséget nem ismerte fel, sőt harcolt is ellene. Bocskai számára szintén létfontosságú volt Erdély megnyerése, ő viszont reálpolitikusként pontosan érzékelte ezt, és harcolt is érte. Ha a fejedelemséget maga mögött tudhatta volna, azzal egy csapásra megváltozott volna a közjogi megítélése: a királya ellen támadó rebellisből az európai uralkodók által már évtizedek óta elismert állam fejedelmévé válhatott. Másrészt – bármennyire is kimerült Erdély a hosszú háborúskodás során, mégis jelentős anyagi és katonai háttérrel jelentett még amellé, ami felett Bocskai rendelkezett.² Célja megvalósításához látszólag egyenes út vezetett. Két évtizedes erdélyi politikai múltjának köszönhetően tökéletesen tisztában volt a feltételrendszerrel, az ország erőforrásaival, állapotával, a megmaradt politikuskárda erényeivel és gyengeségeivel. Kezdeti sikerei és a mellette felsorakozott katonai erő miatt eleve sokan benne látták a megnyugtató megoldást Erdély helyzetének a rendezésére. A Porta felajánlotta támogatását, és a szultán oltalma alá húzódott erdélyi emigránsok, valamint a fejedelemségben megmaradt hívei révén úgy tűnt, rendelkezik a hatalomátvételhez szükséges személyi bázissal is. Komoly riválisa sem akadt. Az önjelöltek mind elvéreztek, Báthory Zsigmond végleg hitelét vesztette, a Habsburg kormányzat pedig csak a katonai terror eszközével tudta uralni az országot; Basta távozása után a császári biztosokból és erdélyi tanácsosokból álló kormányzat erre már erőtlennek bizonyult.³ Ráadásul még a császári politikához igazodó politikusoknak is a saját bőrükön kellett megtapasztalniuk, hogy Báthory Zsigmond és Rudolf uralmának jellege közt nincs lényegi különbség, mindkettő – ahogy Bethlen Farkas később keserűen értékelte – „az ország házát börtönné változtatta”.⁴

² Bocskai közjogi helyzetének változását elemezte: Benda Kálmán (1942): *Bocskai István 1557–1606*. (Magyar életrajzok) Budapest. 157–163.; Makkai László: A Bocskai-felkelés. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Magyarország története 1526–1686*. III/1. 721–726.; Nagy László (2000): *Egy szablys magyar úr Genfben*. (A sokarcú Bocskai István). Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény. 2000. 184–200. Bocskai az országgyűlésen is szorgalmazta az Erdélyből érkező katonai és élelmezési segítséget: EOE V. 400–411, Erdélyi Történelmi Adatok. Szerk. Mikó Imre. I. 95–96.

³ Szamosközy István (1981): *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Fordította: Borzsák István. Magyar Helikon, Budapest. 462–483. és EOE V. 72–76.

⁴ Idézi: EOE V. 67.

A fejedelmi cím megszerzése tehát elengedhetetlen és teljesíthető volt, de ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy Bocskainak mind emberileg, mind az erdélyi belpolitikai viszonyokat tekintve egy roppant nehéz lépés megtételére kényszerült. Amikor négy év után számba vette Erdély politikusait, régi társainak többségét már nem lelte. A vezetése alatt álló egykori katonapárt, amely 1598 után gyakorlatilag azonosnak tekinthető a fejedelmi tanáccsal, 1600 és 1603 között szinte teljesen megsemmisült. Keresztúri Kristóf tanácsúr és kövári kapitány, a Báthory család tántoríthatatlan híve még 1599-ben meghalt. Ugyanennek az évnek októberében, a sellenberki csatában vesztette életét Ravazdy György, szintén tanácsos, korábban Udvarhely várának kapitánya, aki a székelyek felkelését letörő véres farsang egyik főszereplője volt. Mihály vajda áldozata lett 1600 szeptemberében homoródszentpáli Kornis Farkas, akárcsak 1601-ben gönczruszkai Kornis Gáspár, aki korábban, huszti kapitányként Bocskai híve, szinte barátja, majd országos főkapitányként már legnagyobb ellenfele volt. Alárd Ferenc tanácsúr szintén 1601-ben, Barcsay András tanácsúr, lugosi és karánsebesi bán, lippai kapitány 1602-ben halt meg. A veszteséglista 1603-ban a leghosszabb; Székely Mózes, Bogáthy Miklós, Tholdy István, Thoroczky László, Makó György tanácsurak, kipróbált katonák, a brassói csatában vagy a nagy pestisben veszítették életüket.⁵

A megmaradtak viszont szinte kivétel nélkül mindannyian voltak már Bocskai István szövetségesei, de voltak ellenfelei, őt árulónak bélyegző és az országból kitagadó bírái is.⁶ A fiatalítás csak részben jelenthetett megoldást, hiszen az új generáció feltörekvő képviselői közt nem egy olyan akadt, aki apja elvesztését, külföldi bujdosásban telt ifjúkorát kérhette volna számon Bocskain.

1605 elején azonban elsősorban nem is Bocskai részéről jelentett ez igazi problémát. Az elmúlt hónapokban ő már több ilyen szituációt volt kénytelen megélni. Megtanulta a közös múlt kellemetlen és kényelmetlen emlékeit a közös jövő és közös cél érdekében megbocsátani illetve feledtetni. Meg tudott bocsátani például annak a Csáky Istvánnak, aki egyik kulcsfigurája volt a notáztatásának s Erdélyből való eltávolításának, aki ezután ugyanúgy kulcsfigura

⁵ Keresztúri Kristófra: Lázár Miklós (1889): *Erdély főispánjai (1540–1711)*. Budapest. 34.; Ravazdy Györgyre: Demény Lajos (1978): *A székelyek és Mihály vajda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 78–79., 96.; Kornis Farkas sorsa David Ungnád jelentéseiből ismert, közölte Szádeczky Lajos (1893): *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601*. Oklevéltárral. Temesvár. 567–574. Életére lásd: Vass Miklós (1909): A Homoródszentpáli Kornis-család. *Turul*, 17–28., irathagyatéka: MOL Rhédey család levéltára P 1870 Homoródszentpáli Kornis és rokon családok 1/4, 2/11.; Kornis Gáspár és Bocskai viszonyáról: T. Orgona Angelika (2004): Kornis Gáspár és Bocskai István. In: *KÚT* 2. 32–40. Alárd Ferenc életéről – bár az 1570-es évektől kezdve jelen volt az erdélyi belpolitikában – csak elszórt források tudósítanak. Barcsay András pályájáról: Pesty Frigyes (1877): *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*. Budapest. I. 304–305. Az 1603-ban meghalt tanácsurakra: Szamosközy István (1981) 392–435.

⁶ A Bocskait notáztató lécfalvi országgyűlés iratai: EOE IV. 551. Az ülés politikai háttéréről résztvevőiről lásd: Szádeczky Lajos (1893), 217–219.

lett a felső-magyarországi főurak megnyerésében, és halála előtt rövid ideig az erdélyi hadsereg főparancsnokaként is tevékenykedett.⁷ S Bocskai el tudta feledtetni 1594-et is, maga mellé tudta állítani a Báthory családot, az udvarába siető ifjú Báthory Gábor nem kérte rajta számon, hogy milyen szerepet játszott az apja félreállításában, s hogy mennyi címét, méltóságát és birtokát kaparintotta akkor meg. Ugyanígy sikerült megnyernie Kendy Sándor fiát, Kendy Istvánt is.⁸

Erdély politikusai azonban nem sajátították még el ezeket a képességeket, pedig alkalmuk bőven lett volna rá. Az 1598 óta tartó hatalmi keringőben – vagy nevezzük inkább haláltáncnak – többségük minden pártot végigjárt, minden elképzelést kiszolgált; bőven volt mit feledtetni és megbocsátani is. Ha erre nem is voltak képesek, azt azért tudták, kit mi vezérel, hogy legtöbbször nem is a haszonlesés, hanem pusztán csak az életbenmaradás szándéka sodorta őket párt-ról-pártra. Bocskait azonban nem értették, és nem is hitték, hogy „*annyi nyavalyái után észére jött vala, és hogy nemzetéhez való szeretetiért levetkezé vala a német lelket.*” Nem hittek a megbocsátásában sem. Hiába tapasztalták a kegyesség jeleit, az elmúlt évtizedben beléjük kódolódt a bizalmatlanság. Magánlevelek sora, s szinte minden történetíró intő példaként idézte fel Báthory Zsigmond megbocsátó szívélyességét az 1594-es vérengzés előtt, valamint Basta jóindulatú kegyelmességét az 1604-es januári országgyűlésen, ahol a tárgyalások végeztével négy politikust végeztetett ki. Nem csoda, ha a rendek bizalmatlanok voltak, és amikor a Bocskait fejedelemmé választó medgyesi országgyűlésen Csáky István váratlanul meghalt, a Bocskai–Csáky ellentét mélységeit jól ismerő közvélemény szinte természetesnek vette, hogy Csákyt az új fejedelem mérgeztette meg.⁹

Bocskainak tehát egy vele ellenséges, ugyanakkor pártokra szakadt, morálisan teljesen szétesett, számában drasztikusan megfogyatkozott politikusgárdával kellett megtalálnia a hangot. A fő kérdést az jelentette, hogy az erdélyi Habsburg-kormányzatban is több-kevesebb szerepet kapó legtekintélyesebb császárpárti főurak hogyan fogadják fellépését. Kiket sorolhatunk ebbe a körbe? Elsősorban Kornis Gáspár legidősebb fiát, Boldizsárt, Sennyey Pongrácot és Sarmasághy Zsigmondot.

Sarmasághy, akit 1604 elején Basta indokolatlanul és jogtalanul letartóztatott, ezután már nem számított Bocskai ellenfelének. Jeles humanista műveltségű hivatalnok volt, aki a nagyobb kancellária egyszerű írnokából emelkedett

⁷ Csáky István pályafutásának mindmáig egyetlen összefoglalása: Deák Farkas (1877): *Adatok a „nagy” Csáky István életéből.* Budapest.

⁸ Báthory Gábor és Bocskai kapcsolatát feldolgozta: Szilágyi Sándor (1867): *Báthory Gábor fejedelem története.* Pest. 4-7. és Nagy László (1988): *Tündérkert fejedelme Báthory Gábor.* Zrínyi, Budapest. 45–57.; Kendy István apja kivégzése után Lengyelországban Báthory András udvarában lelt menedéket. Vele tért vissza Erdélybe, majd a bíboros halála után Jan Zamoyski udvarában tanult tovább. Horn Ildikó (2001): *Báthory András.* Főnix, Budapest. 145., 187.

⁹ Deák Farkas (1877), 35–39.

Torna vármegye főispáni székébe, majd Bethlen Gábor uralkodása elején a fejedelmi tanácsba. Hosszú út vezetett odáig, de haladását több dolog is segítette: vitathatatlan szakértelme, uralkodójához való feltétlen hűsége, katolizációja és végül házassága, amelyet már az előbbieket jutalmazásának is tekinthetünk. 1598-ban, Jósika István kancellár kivégzése után Sarmasághy engedélyt kapott, hogy feleségül vegye az özvegyet, Füzy Borbálát, akit Báthory Zsigmond fejedelemhez is rokoni szálak fűztek. Ezzel a házassággal mind társadalmi, mind vagyoni helyzete jelentősen megerősödött. 1603-ban a gyulafehérvári országgyűlés Sarmasághyt – többek között Petki és Mindszenti társaságában – Prágába küldte követségbe, ahol több hónapot töltött, hogy a Habsburg-kormányzat és a rendek elképzelései közti különbségekről tárgyaljon. Basta parancsára nem sokkal hazatérte után tartóztatták le, és hurcolták vasra verve Szatmár várába azzal a váddal, hogy Bektas pasával és Bethlen Gáborral folytatott titkos levelezést. Kornis Boldizsártól kezdve az Erdélyben munkálkodó jezsuita páterekig sokan szót emeltek szabadulásáért, amelyben emellett végül legalább akkora szerepe volt annak a tízezer aranynak, amit részben Bocskai segítségével gyűjtött össze, és kínált fel Bastának szabadsága fejében.¹⁰

Közel féléves fogsága miatt Sarmasághy már illetve még nem számított politikai tényezőnek Bocskai fellépésekor, és a börtön császárhű érzelmeit is erősen kikezdte, így megnyerése nem bizonyult nehéz feladatnak. Végül Sennyey Pongrác és Kornis Boldizsár sem okozott problémát, mert a döntő pillanatban nem Erdélyben, hanem Prágában tartózkodtak – a rossz nyelvek szerint jószágokért kilincseltek. Alaposabb vizsgálat dönthetné csak el, hogy a körülmények szerencsés alakulása játszott-e Bocskai kezére, vagy a két politikus elővigyázatossága miatt alakultak így az események. Tény viszont, hogy később sem fogadták el a békejobbot. Amikor Bocskai amnesztiát hirdetve, tisztséget ígérve személy szerint hívta őket vissza az országba, nem tértek haza, pedig ekkora már Prágában kegyvesztettnek számítottak, és nehéz anyagi körülmények közt próbálták a császár jóindulatát és támogatását visszaszerezni.¹¹

A legveszélyesebb potenciális ellenfelek így kiestek, de mögöttük ott sorakozott a második vonal: a császári biztosokkal együttműködő politikusok. Közülük Bornemisza Boldizsár, Haller Gábor, Mindszenti Benedek, Bogáthy Menyhárt és Petki János tűnt a legkönnyebben megnyerhetőnek. Az öt politikus merőben más karriert futott be, és öt teljesen különböző típusát képviselte az erdélyi elitnek.

¹⁰ Sarmasághyról: Lázár Miklós (1889), 109. Fogságával kapcsolatos iratok: Veress Endre (1913): *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607)*. Budapest. II. 432–434., EOE V. 279–281. és Balázs Mihály – Kruppa Tamás – Lázár István Dávid – Lukács László (1995, szerk.): *Jezsuita Okmánytár*. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. s. a. r.: Szeged. I/1. 397–398.

¹¹ EOE V. 307.

A legtekintélyesebb és egyben a legidősebb közülük kápolnai Bornemisza Boldizsár volt. Apja, Bornemisza Farkas Szigetváron, Pécssett és Pápán vitézkedett, birtokai elvesztése után, az 1540-es évek közepén költözött Erdélybe, ahol váratlanul nagy karriert futott be. Mint Fejér vármegye főispánja, Dés főkapitánya és a fejedelmi tanács tagja meghatározó szerepet játszott az 1560-as évek erdélyi politikájában. Azok közé tartozott, akik helyeselték a speyeri egyezményt, és János Zsigmond halála után a Habsburg-kormányzatra készültek.¹² Bornemisza Farkasról fennmaradt levelei alapján nem feltételezhetjük, hogy különösebben iskolázott vagy művelt lett volna, tanulmányairól sincsenek ismereteink. Mecénási tevékenysége viszont szellemi érdeklődésre, odafigyelésre utal, és ez az igény fia taníttatásában már világosan megmutatkozott. Boldizsár a padovai egyetemen szerezte meg széleskörű műveltségét. Peregrinációjának időtartama pontosan nem ismert,¹³ de néhány adat igazolja egyetemi éveit: 1568 őszén Kubinyi László (később kamarai tanácsos) hívására egy bizonyos Pasqua Magiorina asszony házába költözött, ahol Berzeviczy Mártonnal foglalta el az Erdélybe visszatérő Forgách Ferenc szobáját. 1569. március 2-án pedig már őt választották meg tanulóársai az egyetem tanácsába magyar consiliáriussá.¹⁴ Kubinyin és Berzeviczyn kívül tanulóársai közt találjuk ifjabb Báthory Istvánt, a fejedelem unokaöccsét, Kovacsóczy Farkast, Gyulai Pált, Kendy Farkast, az 1580-as és az 1590-es évek Erdélyének fontos szereplőit.

Bornemisza Boldizsár házasságára és egész pályafutására rányomta bélyegét az apja hatása és szerepe. Így Padova után nem Gyulaféhérvár, hanem Bécs következett, ahol az udvartartás magyarjai közt étekfogóként szerepelt, többek közt éppen Bocskai István Homonnai Drugeth György és az egykori padovai tanulóárs, Kendy Farkas társaságában.¹⁵ Bornemisza Boldizsár apja házassági stratégiáinak köszönhetően kiválóan nősült. Menyasszonyáról valószínűleg már évekkel korábban döntöttek, talán már akkor, amikor apja és mostohaanyja, Forgách Margit összeházasodott. Az asszony, Patócsy Gáspár özvegye, Bornemisza Farkas fiai mellé két kislányt hozott a házasságba, akikre gazdag

¹² Róla lásd Horn Ildikó (2005): Politikusportrék János Zsigmond udvarából. In: Uő: *Tündérország útvesztői*. TDI könyvek, ELTE BTK, Budapest.

¹³ Tonk Sándor kötetében nem szerepel a neve. Szabó Miklós – Tonk Sándor (1992): Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700. Keserű Bálint (szerk.): *Fontes Rerum Scholasticarum*. IV. JATE, Szeged. Pirnát Antal viszont a padovai közös tanulmányokra tette Gyulai Pál és Bornemisza Boldizsár életre szóló barátságának a kezdetét, sajnos azonban forrását nem nevezte meg. Pirnát Antal (1971): *Arisztotelianusok és antitrinitáriusok, Gerendi János és a kolozsvári iskola*. Helikon, Budapest. 372.

¹⁴ Veress Endre (1911): *Berzeviczy Márton. (1538–1596)*. Budapest. 59–61.

¹⁵ 1573-ból és 1574-ből is van erre adatunk: Kemény József Gyűjtemény. Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kemény József gyűjtemény ms 288/A. V. k. 205.; Fazekas István (2003): Négy levél Bocskai István bécsi és prágai tartózkodásához. (1572, 1576) In: Ujváry Gábor (főszerk.): *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*. Magyar Országos Levéltár et al., Budapest 2003. 20. (5. sz. jegyzet)

örökség várt. Kézenfekvő megoldás volt, hogy a birtokok megtartásának érdekében legalább az egyiküket hozzáadják majd Bornemisza valamelyik fiához. Így Bornemisza Boldizsár feleségül vette Patócsy Annát, és ezzel a ráváró apai hagyatékon túl, részbirtokos lett Bethlen várában és a hozzátartozó jószágokban, és megkapta feleségének a Küküllő- Belső-Szolnok- és Fejér megyében fekvő falvait is.¹⁶ Akárcsak apja esetében, Boldizsárnak is a hozomány mellett a házassággal létrejövő és a hetvenes évek derekán jelentősen kiszélesedő rokoni kapcsolatok jelentették a legfőbb előnyt: a Bebek–Patócsy–Kendy–Báthory rokoni és politikai kör tagja lett. Hogy ilyen szellemi-anyagi háttérrel nem emelkedett hamarabb Erdély meghatározó politikusai közé, az két téves – egy politikai és egy magánéleti – lépésével magyarázható.

A Bornemisszák a hatvanas közepétől a két országrész közti megbékélés hívei voltak. Bornemisza Farkas 1571 márciusában még támogatta a speyeri egyezmény elfogadását, de májusra gyökeresen megváltozott a helyzet, Báthory István lett az uralkodó, és hatalmát a szultán is elismerte. Ebben a situációban a speyeri egyezmény melletti nyílt kiállítás, és a két országrész szorosabb összefonódásának sürgetése már nem lehetett elfogadott politikai alternatíva, sőt, aki ezt tette, az a törvényes uralkodóval került szembe, és riválisa, Bekes Gáspár táborába sodródott. Az öreg Bornemisza felismerte ezt az eredeti elképzeléseivel szembemenő változást, de a számára kedvezőtlenül alakuló helyzetből igyekezett a legtöbb lehetőséget kihozni. Csáky Mihály halála után annak huszti rész-birtokát egy gyors akcióval megszerezte Miksától. Ezzel azonban már nem a Habsburg érdekeket és Bekest kívánta segíteni, hanem kizárólag saját politikai és anyagi pozícióinak a megerősítésére akarta a várról folyó alkudozást felhasználni. A Báthory és Bornemisza közt folyó, mindkét fél számára szépen alakuló tárgyalás az utóbbi halála és Bornemisza Boldizsár más irányú elképzelései miatt szakadt félbe. A Bornemisza fiú részben elkötelezettebb, részben tapasztalatlanabb és jóval türelmetlenebb volt apjánál, így felrúgta ezt az óvatos, körültekintő taktikázást. Nem Báthoryval tárgyalt Husztról, hanem a társbirtokosok kárára Miksával próbálta meg érvényesíttetni örökösödési jogait, és személyesen vonult be a várba Bardóczy János huszti kapitány közreműködésével, akinek 1573-ban oltalomlevelet is adott, hogy megvédelmezi őt a két másik birtokos, Bekes Gáspár és Hagymássy Kristóf, illetve a hoppon maradt Csáky unokaöccsök ellenében.¹⁷ Ezzel a húzásával Miksától Báthoryn át Bekesig a játszma összes szereplőjét sikerült maga ellen hangolnia. Azonban a két uralkodó közös fellépése ellenére még 1574 májusában is csak ott tartottak, hogy Báthory a vár

¹⁶ Mihálczfalva, Drassó, Vingárt (Fejér m.), Darlacz (Küküllő), Margita (Belső-Szolnok). A birtokokról egy dátum nélküli utasítás szólt, amelyben arra szólították fel a káptalant, hogy keressék ki ezeknek a jószágoknak az iratait. MOL P 1870 A homoródszentpáli Kornis család levéltára. 3. cs. 39. t. Patócsy iratok.

¹⁷ ÖStA HHStA Ungarische Akten. Allgemeine Akten. Fasc. 101. fol. 36. MOL W 695. sz. mikrofilm; . Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kemény József gyűjtemény ms 288/A V. k. 205–207.

hatvan napon belüli átadására szólította fel Bornemiszt.¹⁸ Mindez eredménytelen maradt, így Báthory a fiatal Kornis Gáspárt – aki akkor még csak Máramaros vármegye alispáni tisztét töltötte be – rendelte Huszt felügyeletére. Időközben Bornemisza megbékítette Bekes Gáspárt, és 1575-ben az ő oldalán harcolt Báthory István ellen. Huszt még ekkor is az ő kezén volt, amivel komoly aggodalmakat okozott mind Báthorynak, mind lengyelországi híveinek. Nem véletlen, hogy Báthory fő támaszai, a Zborowski fivérek, akik foglyul ejtették, és várukban őrizték Bekest, Huszt megtámadására és Bornemisza Boldizsár elfogására készülődtek. Erre végül nem került sor, Bornemisza Lengyelországba, majd Bécsbe menekült kilátástalan helyzetéből, és csak a Bekesnek adott amnesztia után térhetett vissza Erdélybe.¹⁹

A huszti ügy és a Bekes melletti szerepvállalása miatt Bornemisza Boldizsár pályafutása csak Báthory István halála után kezdett felívelni, nem utolsósorban rokonainak, ifjabb Báthory Istvánnak és Kendy Sándornak köszönhetően. Ekkor azonban magánéleti problémái vetették vissza. Bornemisza Boldizsár és Patócsy Anna házasságából négy gyermek – Zsigmond, Zsófia, Zsuzsa, Judit – született, de együttélésük nem volt boldog. Kapcsolatuk egyre jobban elmérgesedett, végül 1593-ban már a fejedelem elé került az ügy. Nem tudjuk, valójában mi történt, mert Bornemisza Boldizsár meglehetősen homályosan fogalmazott: „*bolondságomban feleségemet megsértettem.*” Ez a sértés azonban minden bizonnyal súlyosabb volt néhány metsző szónál, és Patócsy Anna súlyosan megsérült, vagy talán meg is halt, mert egyrészt ezután már nincs róla több adatunk, másrészt Bornemisza egy kötelezvényében a rokonként is érdekelt Kendy Sándornak több faluja átengedését ígérte meg „*feje váltságában*”, ha a fejedelemtől kegyelmet nyer számára.²⁰ Kendy Sándornak ugyan sikerült eltusolnia az ügyet, de Bornemiszát hevessege évekre mellékösvényre terelte. Csak 1598-tól számíthatjuk a fejedelemség erős emberei közé, mint tanácsost és Fejér illetve Torda megyei főispánt. A századforduló zavaros éveiben is rendíthetetlenül Habsburg-párti, 1600 és 1604 között Zsigmond fiát is Prágába küldte, ahol a

¹⁸ Veress Endre (1944, szerk.): *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. Szerk: Veress Endre. Kolozsvár. I. k. 286.

¹⁹ Dudith András jelentése Miksának. Krakkó, 1575. október 24. In: Lech Szczucki – Tiburtius Szepessy (1998, szerk.): *Andreas Dudithius epistulae*. Budapest. V. 417. és Szádeczky Lajos (1887): *Korniyati Bekes Gáspár 1520–1579*. Budapest. 71.

²⁰ Bornemisza Boldizsár kötelezvénye Kendy Sándor számára. Magyar-Disznajó, 1593. január 2. MOL P 1870 A homoródszentpáli Kornis család levéltára. 1. cs. 3. t. fol. 9. és *Történelmi Tár*, 1910. 268. – Mindenesetre ez az ügy nem csökkentette jelentősen Bornemisza újraházasodási esélyeit: második felesége Pókay Péter özvegye, Thoroczkay Zsófia lett. Bornemisza őt is túlélte, de az asszony ezúttal bizonyíthatóan természetes körülmények közt, 1606 végén, férje távollétében halt meg. Thoroczkay Zsófia haláláról azért készült jelentés (Medgyes. 1607. január 4.), mert egyes szolgák – Bornemisza távollétét kihasználva – az asszony értékeinek nagy részét ellopták. MOL P 1870 A homoródszentpáli Kornis család levéltára. 2. cs. 19. t. A kápolnai Bornemisza család iratai.

császári udvarban szolgált apródként, majd Olmützben tanult tovább.²¹ Ennek ellenére Bornemisza Boldizsár nem került be a legszűkebb kormányzati körbe, s ennek egyedüli oka a vallása volt. Az antitrinitárius felekezet legradikálisabb szárnyához tartozott, fia ugyan katolizált, de lánya, Bornemisza Judit szombatos lett, s tőle származó unokája, Kornis Borbála lesz majd az 1638-as szombatos per egyik fő vádlottja.²²

Bocskai Istvánnak tehát elsősorban Bornemiszával kellett szót értenie s ez váratlanul könnyűnek bizonyult. Bornemisza két feltételt szabott: Bocskai mıtasson fel elég erőt, de ne csak a szultánra támaszkodjon. A török ugyanis télre kivonul, és Erdély a jelenlegi helyzetében tízezer töröknél többet nem tud átteleltetni, ez a sereg viszont szerinte kevés az ország megtartásához a némettel szemben. De ha Bocskainak „közönséges végzése lesz a nemességgel és a vármegyékkel együtt, bár csak az Tiszáig is, és ha a Fátráig, annál jobb, bizony úgymond vizet zavarhat, és elszakaszthatják magokat az némettől. ... Akkor osztán különb volna az dolog, akkor az ki magyar, nemzete mellé kellene futni.”²³ A másik feltétel már személyes jellegű: Vécs vára és uradalma Bornemisza kezén volt, de 1604 januárjában a császári biztosok uralkodói parancsra ezt visszaszolgáltatták korábbi tulajdonosának, Bocskai Istvánnak. Bornemisza a támogatásáért Vécsset akarta.²⁴

Még könnyebben ment Haller Gábor meggyerése. Haller, Bornemiszához hasonlóan második generációsnak számított mind a fejedelemségben, mind az elitben. Anyja a nagytekintélyű Kemény családból származott, apja, Haller Péter azonban a birodalomból, Nürnbergből érkezett, és – mint az köztudott – Erdély interregnuma, 1551–56 között a királyi tanácsosi és kincstartói tisztséget töltötte be, s emellett szebeni királybíróként tevékenykedett.²⁵ Haller Gábor 1558. május

²¹ Bornemisza politikáját nyomon követhetjük: Szádeczky Lajos (1893); Tonk Sándor (1992). Nr. 2453.

²² Paczoly Péterné Kornis Borbála szombatoságára vonatkozó tanúkihallgatások. Közli: Komáromy András. Történelmi Tár 1884. 546–557. Továbbá lásd még: Dán Róbert (1987): *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*. Klaniczay Tibor (szerk): *Humanizmus és reformáció*. Budapest. 13. k. 306–307.

²³ Bornemisza véleményét idézi: Gyulaffy Lestár. In: Szabó Károly (1881, közli): Gyulaffy Lestár feljegyzései. *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*. 1. k. MHHS 31. k. Budapest. 34.

²⁴ Vécs ügye 1604 és 1607 között: EOE V. 262.; MOL F 1 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri regii 7. k. fol. 177–180.

²⁵ Haller Péter (1499–1569) I. Ferdinánd hadbiztosaként került Erdélybe, Nagyszebenben telepedett le és a Fuggerek megbízásából az erdélyi arany- és sóbányák egyik kezelője lett. Polgárjogot szerzett, feleségül vette a brassói főbíró lányát, Schirmer Margitot. 1543-ban Szeben főpolgármesterévé választották. 1551-ben királyi tanácsos, kincstartó, 1552-ben a szebeni királybírói tisztséget is elnyerte, és jelentős birtokokat kapott Fehér- és Küküllő megyében. Ebben az időben folytak Szeben erősítési munkálatai, amelyek szintén az ő nevéhez fűződtek (Haller-bástyá). Pozícióit Izabella és János Zsigmond visszatérése után is sikerült megőriznie. 1555-ben másodszor is megnősült, gyerőmonostori Kemény Katát vette feleségül, és mivel ekkor még élt az előző házasságá-

10-én született Szebenben.²⁶ Apja halálakor még nem töltötte be tizenkettedik életévét, így a gyerekek gyámsága és neveltetése édesanyjukra, majd annak második férjére, Kendy Jánosra hárult.²⁷ Haller Gábor iskoláit Szebenben kezdte, majd a fejedelmi udvarba került. Őt is azok között emlegették, akik 1570-ben János Zsigmond példájára az antitrinitárius vallás követői lettek.²⁸ Mostohaapját Bekes Gáspár híveként jószágvesztésre és börtönbüntetésre ítélték, de a Haller fiúk pályáján mindez nem hagyott látható nyomot, ezekben az években még tanulmányaikkal voltak elfoglalva. Iskoláztatásukról csak szórványosan maradtak fent adatok, a kisebbik fiú, István a bécsi tartományi iskolában végzett 1575–1576 között. Ezután Báthory István egyik komornyikja lett Lengyelországban. 1580 decemberétől betegeskedett, 1581-ben halt meg Grodnón, ott is lett eltemetve.²⁹ Haller Gábor egyetemi éveiről egyetlen adat

ból született fia, ifjabb Péter, így a Haller-vagyon megosztásáról és örökléséről egyezséget kötöttek., lásd.: Jakó Zsigmond (1990, szerk.): *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. Akadémiai, Budapest. II. Nr. 5402. A Haller-család tagjaira: Szádeczky Lajos (1886): *A gr. Haller család története, leszármazása és nemzetségekönyve*. Budapest. Wolfgang Jahn – Christian Lankes – Wolfgang Petz – Evamaria Brockhoff (2001, szerk.): *Bayern – Ungarn Tausend Jahre. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001*. Oberhausmuseum, Passau, 8. Mai bis 28. Oktober 2001. = Uők (2001, szerk.): *Bajorország és Magyarország 1000 éve*. Augsburg, Haus der Bayerischen Geschichte, 2001. (Veröffentlichungen zur bayerischen Geschichte und Kultur 43.) 160-165. Haller Péter kincstartói tevékenységére: Oborni Teréz (2002): *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556*. Fons Könyvek I. Budapest.

²⁶Családi adatait saját maga és István fia által vezetett családi feljegyzésekből ismerjük, amelyet Lukinich Imre (1903) közölt: *Erdélyi Múzeum*, 533–536. Az ott közölt 1550-es születési dátum azonban nyomdahiba, hiszen ő maga közölte Haller Péter és Kemény Kata házassági meghívóját, 1555. október 10-i dátummal. Uő. (1912, közl.) *Genealógiai Füzetek*, 127. Az eredeti kéziratban félreolvashatatlanul 1558 szerepel. Kolozsvári Állami Levéltár, Keresdi Bethlen család levéltára. Vegyes politikai levelek (1590-1896). fasc. 327. folioszám nincs.

²⁷Ezt a házasságot az indokolta, hogy a férj apját és nagybátyját, Kendy Antalt és Ferencet 1558-ban Izabella meggyilkoltatta és elkobzott birtokaiknak egy részét Haller Péter kapta. Később azonban a kivégzést és birtokelkobzásokat törvénytelennek ítélték és a Kendyek sokáig pereskedtek a Hallerekkel Jövedics birtokáért. A vita ezzel a házassággal átmenetileg elcsendesedett, majd Kemény Kata halála után ismét fellángolt. Valószínűleg midez közrejátszott abban, hogy a következő generációban ketten, Haller István és Zsigmond is Kendy-lányt vettek feleségül.) Kemény Kata és két idősebb fia a legkisebb testvér, Mihály tutori jogán csúnyán összekülönbözött. Öccsüket anyjuk és mostohaapjuk nevelte, de 1575-ben Kendy Jánost letartóztatták és notáztatták a Bekes-féle mozgalomban vállalt szerepe miatt. Haller Gábor és István ekkor elvették anyjuktól Mihályt és vele együtt két jószágrészt is. Kolozsvári Állami Levéltár Haller család levéltára, fasc. 15. Nr. 188: A Haller fiúk kiegyezése anyjukkal. Újvár, 1577. december 18.; a birtokügyekre: Haller Gábor Báthory Kristófnak. Kolozsvár, 1578. november 14. és Báthory Istvánnak. Sl., 1585. augusztus 11. és 18. Uo., fasc. 23. Nr. 35., 42.

²⁸Borsos Sebestyén krónikája. ETA I. 28.

²⁹Gecsényi Lajos (1992): Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában a 16. század második felében. *Történelmi Szemle*, V, 100.; Veress Endre (1918, szerk.): *Báthory István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar-és erdélyországi adalékai (1576–1586)*. Budapest. 86., 121., 167. és a Haller család feljegyzései.

ismert, 1582-ben iratkozott be Padovába a jogi fakultásra Eőssy András társaságában.³⁰

Ő volt az első, aki Padovából hazatérve, szakított a családi hagyományokkal: nem Szebenben, hanem Fejér megyei birtokain telepedett meg. Életmódja, kapcsolatai a szász polgárság helyett egyre inkább a magyar nemességhez kötődtek. Házassága is ezt a változást mutatta: 1586-ban feleségül vette Bocskai István húgát, Ilonát, aki egyben Báthory Zsigmond nagynénje volt. Emellett sógorságba került a Hagymássy-, Bánffy- és Pálóczi Horváth családdal is. Haller Gábor rokoni kapcsolatait sokáig nem használta fel karrierje egyengetésére. Míg apja fontos szerepet vitt Erdély történetében, őt nem vonzotta sem a politika sem a hadi pálya. Kiváló német nyelvtudását viszont – amely az inkább olaszos műveltségű magyar nemesség körében viszonylag ritka volt – már kezdettől fogva sikerrel kamatoztatta. 1583-ban például Báthory István utasítására Bécsben járt, hogy Báthory Grizeldisznak, Zsigmond testvérének Jan Zamoyski lengyel kancellárral kötendő esküvőjére a kelengyét beszeresse.³¹ A fejedelemmel való rokonságából csak 1594-től profitált. Az országgyűlés ekkor fizetómesterré választotta, majd miután Báthory véres eszközökkel szabadult meg politikai ellenzékétől, a kivégzett Kendy Ferenc Küküllő vármegyei főispánságát Hallernek adományozta. Haller azonban továbbra is meglehetősen passzív maradt, 1600-tól jutott csak nagyobb szerephez, részben, mert addig nem diszponálta magát, részben mert szívesen támaszkodtak a nyelvtudására és iskolázottságára a császárhoz, vagy annak megbízottaihoz küldött követségek során. A család hagyományainak megfelelően és a Habsburgok erdélyi befolyása miatt 1603-ban két idősebb fiát, Ferencet és Istvánt, a kolozsvári unitárius kollégiumi évek után Bécsbe küldte egyetemre. Két évet töltöttek itt, tanulmányaiknak Ferenc váratlan halála vetett véget. A két fiú közül talán ő volt a tehetségesebb, apjuk mindenesetre ezt jegyezte fel naplójába: „1605. 31. Augusti. Holt meg Bécsben reggel négy órakor szegény fiam Haller Ferenc, kinek elméjén sokan csudálkoztak.”³² Kortársai Haller Gábort császárhúnek könyvelték el, ő mégsem számított az erdélyi Habsburg-politika kulcsemberének. Ennek az oka saját visszahúzódó természete mellett – akárcsak Bornemisza esetében – radikális antitrinitárius hite volt.

³⁰ Szabó Miklós – Tonk Sándor (1992), Nr. 84., Nr. 580.

³¹ Veress Endre (1948, szerk.): Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányval (1581-1585). Budapest. 46., 57.

³² A Haller család feljegyzései. Tanulmányaikat nevelőjük, Cromer Péter társaságában végezték, István feltehetőleg 1607-ig volt Bécsben. MUW IV/1. 64.; Szabó Miklós – Tonk Sándor (1992), Nr. 537., 2308., 2577. Cromer Péter fennmaradt diáriuma sajnos csak kevés adalékkal szolgál erre az időszakra. Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kénosi Tösér János történeti adatgyűjteménye. Ms U 1105. fol. 241–252. Haller Gábor fiai, István, György és Zsigmond később katolizáltak.

Noha 1597-ben, Bocskai Ilona halálával véget ért a sógorság, 1604–1605 fordulóján mégis ez szabta meg Haller állásfoglalását, aki végül nem kevesebbet vállalt magára, mint a Bocskai támogatásának kérdésében erősen megosztott szász universitas megnyerését. Először Brassót, majd 1605-ben Szebent is sikerült felesketnie Bocskai hűségére.³³ Aktivitása mind diplomáciai, mind katonai téren megnövekedett: Bocskai egyik vicegenerálisa lett és a Radul vajdával való szövetség megkötésében is főszerepet játszott. Bocskai Hallert kincstartóvá és fejedelmi tanácsosává, 1606-ban Fogaras főkapitányává nevezte ki, és neki adományozta Szatmár vármegyében a kaplyoni jószágot.³⁴

Mindszenthi Benedek a legegyszerűbb képlet az említett öt politikus közül. Ez a katolikus katonaember a Báthory-kor elején költözött Erdélybe, s tipikus udvaronc-karriert futott be. Az udvari lovasság tisztjéből igazi jolly joker lett, volt földzsma-arendátor, várkapitány, sókamara-ispán, királybíró, főispán, tanácsúr és végül a császári biztosok mellé kinevezett három magyar tanácsos egyike. Mindszenthi azoknak az erdélyi nemeseknek a prototípusa, akik örömmel köszöntötték Erdély minden egyes új urát, és hűségesen is szolgálták – egészen addig, amíg az képes volt a hatalmát megtartani. Önálló elképzelést politikai pályafutásában nehezen lehetne kimutatni, viszont tisztségeiből fakadó tekintélye miatt pártállása sokak számára szolgált útmutatásként, ezért Bocskai számára is fontossá vált a megnyerése. Ez a feladat Bornemisszára és Hallerre hárult. Mindszenthi – miután meggyőződött arról, hogy mind főispáni, mind tanácsosi címét megőrizheti, Bocskai hallgatolagos támogatói közé lépett.³⁵

Az említettek közül a két legfiatalabb politikus, a harmincas éveik derekán járó Bogáthy Menyhárt és Petki János unokatestvérek voltak. Azonos „politikai fészekből” keltek ki, mégis meglehetősen eltérő pályát futottak be. Mindkettőjük nézeteinek alakulására nagy hatást gyakorolt nagybátyjuk, homoródszentpáli Kornis Farkas, aki a nyolcvanas-kilencvenes években a Székelyföld legmeghatározóbb figurája volt; egy szellemileg és emberileg rendkívül nyitott, igazi szabadgondolkozó mecénás és politikus. Néhány fontos személyt érdemes kiemelni a Kornis-kör számos neveltje közül: ide tartozott Kornis veje, Székely Mózes, gyámfia, Bethlen Gábor és számos unokaöccse közül Mikó Ferenc, Bethlen Farkas, Bogáthy Miklós és Menyhárt, valamint a Petki fivérek. Mivel Kornis Farkas – Székely Mózes kivételével – említett rokonainak egyben

³³ Gyulaffy Lestár történeti maradványai. Történelmi Tár 1893. 140., 210., 222.; Mika Sándor (1893): *Weiss Mihály 1569–1612*. Budapest. 70–89.

³⁴ Lázár Miklós (1889), 74.

³⁵ Mindszenthiről nem készült tanulmány, életrajzi adatait az alábbiak alapján lehet összeállítani: Trócsányi Zsolt (1980): *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Akadémiai, Budapest. 32, Lázár Miklós (1889), 135–136., Lázár Miklós: *Székely főtisztek 1562-től fogva 1711-ig*. (kézirat) Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, ms 561.; EOE IV. 271, V. 364, 367. Birtokviszonyaira: MOL Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 1 Libri regii fasc. 3. fol. 190–191.; fasc. 4. fol. 45–46., 226–227., 519–520. fasc. 7. 83., 208–210.

a gyámja is volt, neveltetésük is ráhárult. S ő meglehetősen egyedi megoldást választva, a legkülönbözőbb szellemi központokba küldte szét őket. Akit tanított, az a kolozsmonostori jezsuita iskola, a kolozsvári unitárius vagy a sárospataki evangélikus kollégium, Heidelberg, Padova vagy Oxford diákja egyaránt lehetett. A katonai pályára készülöket is szétszórta: mehettek Zsigmond gyulaféhvári udvarába, vagy lehettek Báthory András bíboros, illetve János Kázmér pfalzi választófejedelem apródjai, vagy a királyi Magyarországon Forgách Simon, Pálffy Miklós, Melith István mellett nevelkedhettek. S amikor ezek a fiatal emberek visszatértek s újra találkoztak Kornis Farkas udvarában, a magukkal hozott sokféle ismeretanyag, látásmód érdekes kaleidoszkóppá állt össze a szentpáli kis kastély palotatermében.³⁶

Ebből a körből jött tehát Bogáthy és Petki. Bogáthy Menyhárt sokáig nem volt képes kilépni a műveltségét Heidelbergben és Padovában megszerző Miklós bátyja árnyékából.³⁷ Menyhárt feltehetőleg bátyja hatására katolizált a kilencvenes évek első felében, s testvérével együtt a jezsuiták egyik legfőbb pártfogójának számított.³⁸ Karrierjét udvari familiárisként kezdte, 1596 januárjában már az udvari lovasság tiszteként 25 lovasra kapott zsoldot.³⁹ Báthory Zsigmond engedélyével feleségül vette Kendy Zsófiát, az 1594-ben kivégzett Kendy Ferenc lányát, s ezzel anyagi helyzete is gyökeresen megváltozott.⁴⁰ Egyik meghatározó figurája lett annak az udvari pártnak, amely a frissen katolizált fiatal nemeseket tömörítette, és amely mindenben feltétel nélkül kiszolgált a mindenkorai fejedelmi politikát. Bogáthynál is tetten érhető mindez: részt vett a havasalföldi hadjáratban, majd harcolt a mezőkeresztesi, a sellenberki, a goroszlói és a brassói csatában. Az erdélyi politikai vezetőréteg 1598 és 1603 közti hatalmas veresége megnyitotta a Bogáthy fivérek számára az utat; sokan bennük látták a jövő emberét. Politikai tekintélyük mellett birtokaik is jelentősen megnövekedtek, még Báthory Zsigmondtól kapták meg Görgény várát a hozzátartozó uradalommal együtt, és ezt a gyors kormányzati változások közt is sikerült megtarta-

³⁶ A Kornis-körre lásd: Horn Ildikó (2005): *Az unitárius elit stratégiái (1575–1603)*, In: *Tündérország útvesztői*. TDI könyvek, ELTE BTK, Budapest. 88–101.

³⁷ Bogáthy Boldizsár és Kornis Margit fia, Menyhárt bátyja. 1589-ben unokatestvérével Kornis Györggyel kezdte meg peregrinációját. Először Heidelbergben, majd 1591-től Padovában tanultak. Bogáthy 1592 novemberében hazatért Erdélybe, majd Báthory Zsigmond ösztöndíjával, amelyet Carillo atya eszközölt ki, visszatért Itáliába, 1594-ben már Rómában tanult. Valószínűleg ezekben az években katolizált. Báthory Zsigmond végső lemondása után Székely Mózes pártjára állt, akihez rokonai szájak is fűzték. 1603-ban lett tanácsúr, a brassói csatában halt meg. Felesége enyingi Török Katalin volt, aki később ifj. mihályi Csáky István felesége lett. Ms KJ 288/C Suppl. VIII. 136. és 359. Vas Miklós (1907): Bogáthy Miklós külföldi tanulása. *Erdélyi Múzeum*, 321–327.

³⁸ Jezuista Okmánytár (1995), 151–152., 231–232., 241., 251., 256.

³⁹ Merényi Lajos (1894): Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. *Hadtörténelmi Közlemények* VIII. 108–113.

⁴⁰ Kendy Zsófia vagyoni helyzetéről testamentumából nyerhetünk képet: Küküllővár, 1598. december 20. MOL Magyar Kamara Archivuma E 149 Acta Transylvanica 2. cs. fasc. 6. fol. 35–36.

niuk.⁴¹ Bogáthy Menyhárt még ezen túl is gazdagodott. Annak idején, amikor feleségül vette Kendy Zsófiát, a házasság valódi tétje a radnóti vár és uradalom volt. Ezt ugyanis korábban a Bogáthy család birtokolta, azonban a Bekes-párti Bogáthy Gáspár kivégzése után a fiscus tulajdonába került, majd mindkét nemre örökíthetően Kendy Ferencnek adományozta a fejedelem. Kendy 1594-es kivégzése után Geszti Ferenc kapta meg, de 1595-ben bekövetkezett halála után özvegye, Horváth Anna Kornis Gáspárhoz ment férjhez, így a vár az ő birtokába került. Bogáthy Menyhárt saját és felesége jogán is próbálta visszaszerezni Radnótot és ez Kornis halála után sikerült is.⁴²

Hogy katolikus létükre mégsem vonta őket a Habsburg-kormányzat a maga pártjára, az részben arra vezethető vissza, hogy az utolsó pillanatig szorosan kötődtek rokonukhoz, Székely Mózeshez. A másik ok pedig az volt, hogy magukra haragították Bastát, amikor elfogták a generális rokonát, Capriolo Tamás kapitányt, és Görgényben tartották fogva. Mivel Bogáthy Miklós elesett a brassyói csatában, Basta már csak Menyhárton állhatott bosszút: elfogatta, és csak hatezer forint váltságdíj lefizetésével szabadulhatott.⁴³ A háborús idők és a birtokok szerzése és perlése lepassztotta vagyonát, így felesége halála után egy gazdag özvegyasszonyt, losonci Bánffy Margitot elvéve, szinte rögtön újránősült. Végrendeletében így emlékezett meg erről az időszakról: „*Mivel hogy mikor én az én szerelmes atyámfiait elvettem, nekem Isten látja, semmi pénzem nem volt. Az nagy költségnak meg kellett lenni, Németektől való féltemben sok szolgát kellett tartanom, az én szerelmes atyámfiaának pedig költsége szépen volt, úgyannyira, hogy többet költöttem el húszezer forintjánál.*”⁴⁴

Bogáthy Menyhárt, ez a nagy feladatokra, hatalomra érett és éhes fiatal, de már eddig is bizonyító politikus volt Bocskai számára az egyik legfontosabb ember, akit a maga oldalára akart állítani, mert ő nem kompromittálódott a Habsburg oldalon, és birtokszerző törekvései miatt könnyen fogást is találhatott rajta. Radnót ugyanis még mindig per alatt állt, Görgény sorsa szintén bizonytalan volt, és a legnagyobb fenyegetést épp Bocskai jelenthette, hiszen 1599. előtt ő birtokolta egy ideig a várat és a hozzátartozó jószágokat. Viszont az adott helyzetben egy vár esetleges megszerzésénél sokkal többet jelentett neki csatlakozása és támogatása a fejedelmi címért folytatott harcban. Miután Bogáthy hozzápártolt, és Bocskai táborába vitte az egykori katolikus párt, valamint Szé-

⁴¹ Jakab Elek (1883): A görgényi vár és a görgényi kastély a múltban. *Századok*, 16. 325–341., 414–429.

⁴² Kovács András (1994): *A radnóti várkastély*. Erdélyi tudományos füzetek 215. Kolozsvár. 13–14. és Kis Bálint (1891): Erdély régi családairól. A Bogáthy család. *Turul*, 4. 177–179.

⁴³ Szilágyi Sándor (1877, szerk.): *Szamosközy István történeti maradványai*. Budapest, 1877. III. 76. és Jezsuita Okmánytár (1995), 251–252.

⁴⁴ Bogáthy Menyhárt végrendelete. Radnót, 1606. március 29. Több példánya fennmaradt: MOL Magyar Kamara Archivuma E 149 Acta Transylvanica 2. cs. fasc. 6. fol. 83–84. és MOL P 658 Teleki család levéltára 8. cs. Nr. 3216.

kely Mózes Erdélyben maradt híveit, Bocskai minden fronton támogatta őt: ki-nevezte fejedelmi tanácsossá és Küküllő vármegye főispánjává, majd Gyulaffy László halála után főgenerálissá, és természetesen Radnót és Görgény sorsa is Bogáthy számára megnyugtatóan rendeződött.⁴⁵

Bocskai szerveződő pártjának másik potenciális fiatal zászlóvivője Petki János volt.⁴⁶ Apja, dersi Petki Mihály, Udvarhelyszék királybírája, saját apja emlékére a János nevet adományozta 1570 körül született legidősebb fiának. Azért csak adományozta, mert Dávid Ferenc követőjeként egyik gyermekét sem kereszteltette meg. Petki Mihály 1582-ben bekövetkezett halála után Petrichevich Horváth Kozma, Báthory István meghitt embere, később fogarasi provizora irányította a gyerekek neveltetését. Jánost közös rokonukhoz, Melith Istvánhoz küldte tanulni, aki korának jelentős politikusa, királyi tanácsos, a székeskamara elnöke és emellett irodalom pártoló, Justus Lipsius híve volt. Udvarának újsztoikus, humanista légköre valószínűleg nagy hatást gyakorolt Petki szellemi fejlődésére is. Melith Sárospatakon akarta taníttatni Petkit, de nem várt akadályba ütközött: „*az Petki János dolga felől érttettem, hogy te kegyelmednek busongása volt arról, hogy meg nem keresztelték volt, és nem akarták be venni a scolában. Azért te kegyelmed kereszteltesse meg, csak hogy te kegyelmed nevét ne változtassa meg ... abba senki ellent nem tart, sem az édesanyja, sem pedig mi, tudom, hogy ő maga sem tart ellent benne, im írtam neki felőle.*”⁴⁷ Tanulmányairól ezen kívül többet nem is tudunk, mindössze Melith egyik Petki anyjához írt levele ismert még: „*Az kegyelmed szerelmes fia Petki János uram felől kegyelmednek egyebet nem írhatok, hanem ő jó, ifjú ember, igen tanol, jó egészséggel is látta az Isten ... Te kegyelmednek semmiből semminemő gondja reája ne legyen, mert nem különben tartom, mintha fiam volt, sőt ugyan méltán is írhattam fiamnak, mert az mikor megkereszteltetem fiammá is fogadtam, és édes apjának ki is ír engemet, azonképpen én is fiamnak hívom és tartom.*”⁴⁸ Petkit evangélikusnak keresztelték, de felnőtt korában visszatért és végig kitartott az unitárius egyház mellett. Vallási nézetei miatt egy időre még öccsével, Ferencsel is összeveszett, aki Báthory András bíboros mellett Helspergben apródként szolgált, és egy 1590 decemberéből származó levele szerint katolizált.⁴⁹

⁴⁵ Lásd erről végrendeletét, és Trócsányi Zsolt (1980), 26.

⁴⁶ Petki családjáról: Kis Bálint (1895): A Petki család. *Turul*, 99-103. Genealógiája a dersi ágat tekintve elég hiányos. Sokkal pontosabb Lázár Miklós kéziratban maradt családtörténeti műve. Kolozsvári Akadémiai Könyvtár ms KJ 256/III. 125–250. Ahol nem említek mást, ezt a két művet használtam.

⁴⁷ Petrichevich Horváth Kozma Melith Istvánnak. Komlód, 1585. január 14. MOL P 707 Zichy család levéltára. fasc. 516. Nr. 2596.

⁴⁸ Melith István Daczó Margitnak. Csenger, 1585. június 5. Kolozsvári Akadémiai Könyvtár ms KJ 256/III. 185–186.

⁴⁹ Levele Petki Jánoshoz. Helsperg, 1590. december 29. Kolozsvári Állami Levéltár, Oklevelek Törzsgyűjteménye, Nr. 154. Petki Ferenc 1592 elején tért vissza Erdélybe, ahol nagybátyja, Kornis Farkas udvarában tartózkodott. 1594 februárjában a királyi Magyarországra ment, hogy részt

Petki János a sárospataki évek után visszatért Erdélybe és Báthory Boldizsár bejárója lett. Urának 1594. évi kivégzése után a fejedelem udvarába került és részt vett az 1595–96-os hadjáratban is. Zsigmond első lemondása után Mária Krisztierna udvari familiárisaként szolgált. Ekkor már jelentékeny szereplője volt Erdély politikai életének. Amikor Báthory Zsigmond hívei a fejedelem visszatérését készítették elő, Bocskai az elsők között nyerte meg Petkit. Együtt szervezték meg a fejedelem visszahívását kimondó gyulafehérvári országgyűlést 1598 augusztusában. Zsigmond újabb lemondását követően is megmaradt a Báthory-ház hűségén, Báthory András híveként harcolt a sellenberki csatában és azon kevesek közé tartozott, akiknek sikerült Görgénybe menekülnie. Innen is tovább kellett futnia, mert Mihály vajda gyanakodott rá. Életét megmentette, de birtokait a vajda lefoglalta. A Mihály vajda megbuktatására irányuló szervezkedés egyik oszlopos tagjaként csapatot toborzott, Moldvába sietett, hogy Báthory Zsigmondot újra Erdély trónjára segítse. Ezt az eseményt később, Petkit a „nagyságos rend” soraiba emelő diploma így örökítette meg: *„midőn Báthory Zsigmond ... a hazafiak közös elhatározásával újra a régi fejedelmi méltóságba volt helyezendő, többekkel együtt téged is elébe küldöttek. S midőn ő, megérkezésetek előtt, az előbb ellene készített kelepceből a lengyelek hatalmába került, s a visszatérés reményétől megfosztva, csaknem kétségbeesetten Moldovában Botosán várban őrségtől bekerítve le volt tartóztatva, ekkor te más, ugyanazon szolgálatra szántakkal egyetemben az ő kiszabadítására a legvakmerőbb tervet készítetted. Akkora hűséggel és engedelmességgel viseltetél törvényes uradhoz, hogy bár ezer kard keríté, és a megszabadításáról való gondoskodás a legkomo-lyabb veszéllyel járt, nem haboztál az ő megmentéséért a leghatározottabb élet-veszélybe rohanni, s életét a tied elébe tevén s azt lovaddal s kardoddal védvén biztos segítségeddel megszabadult és előbbi fejedelmi méltóságába visszahelyeztetett.”*⁵⁰

A fejedelem ekkor kincstartóvá és Udvarhelyszék királybírójává nevezte ki, majd 1601 őszén Lengyelországba küldte titkos megbízatással. A következő évben pedig már Bécsben tárgyalt Zsigmond – ezúttal végső – lemondásáról. Bocskai fellépéséig II. Rudolf hűségén maradt, Székely Mózes mozgalmához nem csatlakozott. Sőt, 1603-ban az országgyűlés hódolatát tolmácsoló követség tagjaként ismét Bécsbe ment. Basta 1604 decemberében Udvarhelyszék főkapitányává nevezte ki. Mivel ekkor már sem homoródszentpáli Kornis Farkas, sem veje, Székely Mózes nem élt, a székelység egyre inkább benne látta vezérét. Ahogy Haller a szászság, Petki a székelység megnyerése miatt vált kulcsfontosságúvá Bocskai István számára. A kapcsolatfelvételt nemcsak a köztük lévő régi

vegyen a török elleni háborúban. Először Melíth Pál szatmári kapitány, majd Balassi Ferenc oldalán harcolt. 1594 májusában Esztergom ostrománál esett el. Szentpálról, 1592. április 6-án kelt levele: uo. Nr. 174.; Petki János ajánlólevele Melíthez és Balassi Ferenc tudósítása Petki Ferenc haláláról: uo. Nr. 188., 190., 191.

⁵⁰ Idézi: Kis Bálint (1895), 100.

barátság segítette, amire Bocskai is hivatkozott egyik levelében, hanem a hajdani Kornis-körnek a török emigrációból Bocskai táborába húzódó tagjai, Bethlen Gábor, Bethlen Farkas és Mikó Ferenc is.⁵¹

Ezek fényében nem meglepő, hogy Petki volt az, aki elsőként és nyíltan Bocskai pártjára állt. Miközben a kivárára játszó, fent említett politikustársai tanítanivaló együttműködéssel fedezték őt a császári biztosok előtt, Petki megszervezte és Bocskai oldalára állította a székelységet. Majd a Petelén tanácskozás örve alatt összegyűlt társait 1605 februárjában a székelyek szeredai gyűlésébe hívta, ahol teljes egyetértésben döntöttek Bocskai fejedelemmé választásáról. Mikó Ferenc így emlékezett vissza erre: „...a dolognak kezdője lévén Dersi Petki János, mert ő nyitá fel a székelység szemét, ő vala aki megmutogató, hogy eddig is Isten ellen hazájoknak romlásával, lelkeknek veszedelmével szolgáltak a németnek. ... és vége leszen majd nemzetünknek és minden állapotunknak, ha meg nem orvosoljuk és jobbra nem fordítjuk a ló száját.”⁵² Bocskai Petkit a székelyek generálisává és fejedelmi tanácsossá nevezte ki. Fontosságát mutatja, hogy az 1606 májusában szervezkedő császárpárti összeesküvésnek ő vált az elsőszámú célpontjává, elsőként őt akarták meggyilkoltatni.

Ezzel Erdélyben is kibomlott Bocskai zászlaja. S bár még hosszú út vezetett Medgyesig, a tényleges fejedelemválasztó országgyűlésig és a szászok megnyeréséig, ennek az öt politikusnak a kiválasztása és megnyerése mindenképpen az egyik legfontosabb lépés volt ezen az úton. Bocskai erdélyi sikereit annak szokás tulajdonítani, hogy szerencsés kézzel választotta ki kormányzóját, Rákóczi Zsigmondot.⁵³ Anélkül, hogy kisebbitenénk Rákóczi valóban jelentős érdemeit, ezt a képet érdemes kissé finomítani. Bocskai valóban kormányzót akart Erdély élére állítani távollétének idejére, de szívesebben választott volna egy, a helyi viszonyokat sokkal jobban ismerő politikust. Ezért szerepelt kezdetben Gyulaffy László, sőt, Csáky István is a jelöltjei közt, végül az ő gyors, egymásután bekövetkezett haláluk döntötte el végérvényesen a kérdést Rákóczi Zsigmond javára.⁵⁴ Tudjuk, hogy Rákóczi nem kapott teljhatalmat, s bár a legnagyobb hatásköre neki volt, Bocskai valójában hármas pillérré építette erdélyi hatalmát. A kormányzó mellett Haller Gábor mint kincstartó a pénzügyekért felelt, Petki János székely főkapitányként, s egy ideig országos kapitányként is, a katonai ügyeket irányította. Az, hogy a hatalomnak ilyen szintű megosztása

⁵¹ Az székelységnek Bocskai mellé való állásának bizonyos eredeti. In: Szilágyi Sándor (1894, közli): *Gyulaffy Lestár feljegyzései. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVIII. századokból.* 2. k. Közli.: MHHS 33. k. Budapest, 46–54.

⁵² Kazinczy Gábor (1863, kiad.): *Hidvégi Mikó Ferenc Históriaja. A maga életében történt erdélyi dolgokról. 1594–1613.* Pest. MHHS VII. 171.

⁵³ Rákóczi Zsigmond gubernátorságára lásd: Hangay Zoltán (1987): *Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond.* Zrínyi, Budapest. 144–175.

⁵⁴ Bocskai 1605 áprilisában Gyulaffyt ki is nevezte kormányzónak, de akkor a katonai helyzet nem tette lehetővé ennek megvalósítását. EOE V. 301–302.

mennyire átgondolt, kiegyensúlyozott volt és mennyire jól működött, azt leginkább Rákóczi és Petki levelezésén keresztül lehetne nyomon követni, de ennek elemzése már egy másik tanulmány témája.⁵⁵

Ezt a vezető hármast még körülvette egy, az irányításban szintén szerepet kapó, szűkebb politikusi gyűrű, amelyet Bornemisza, Mindszenti, Bogáthy (aki azonban hamarosan meghalt), Wass Ferenc, Erdélyi István és Kendy István alkotott. A felépítmény szilárdságát Bocskai az új főispánok kiválasztásával biztosította. Az 1603-as év hatalmas vérvesztései miatt megürült posztokat kizárólag azokkal a politikusokkal töltötte be, akik a török emigrációból elsőként kényszerültek fel neki a fejedelmi címet, majd táborában harcoltak, és akiknek hűségében így feltétlenül megbízott. Ekkor lett Hunyad főispánja Bethlen Gábor, Tordáé Kamuthy Farkas, Fejér megyéé karkói Veres Dávid, Küküllőé Alia Farkas, Kolozsé Mikola János, s még folytathatnánk a sort. Ez a vezetőréteg tette lehetővé, hogy Erdély a fejedelem távollétében is megbízható háttérként szolgáljon Bocskai harcaihoz, illetve tárgyalásaihoz.

⁵⁵ Levelezésük a Kolozsvári Állami Levéltárban, az Oklevelek Törzsgyűjteményében található.